

³⁰ Там само, MSZ, sygn. 2255, Pismo naczelnika H. Suchenek – Sucheckiego w sprawie petycji dr Panejki do Ligi Narodów z 9 VII 1931 року, с. 2.

³¹ Там само, MSZ, sygn. 2265, Rozmowa naczelnika Raczynskiego z naczelnikiem Sucheckim. Там само, MSW, sygn. 1039, Komunikat informacyjny z 30 IX 1931, № 56. Там же, Akta Artura Dobieckiego, sygn. 5. Nastroje i dążenia polityki ukraińskiej w okresie letnim 1931, с. 10. У середині 1931 року міністр внутрішніх справ Бронісла Перацький бачив потребу переговорів з УНДО. Л. Зашкільняк, Генеза і наслідки..., с. 445-446. R. Potocki, Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego..., с. 112 -113.

³² Niechaj mówią fakty, „Ilustrowany Kurier Codzienny”, 11 IX 1931, № 251.

³³ Польська розвідка повідомляла, що Левицький сам пропонував переговори німецькому консулові в Кракові й урядові в Берліні. AAN, MSW, sygn. 1039, Komunikat Informacyjny z 8 X 1931, № 57.

³⁴ Більше про політику німецького уряду щодо українців у Польщі див.: W. Benecke, Polityka Gustawa Stresemana a mniejszość ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej (1922-1930), „Studia Historyczne”, 2002, № 2.

³⁵ „Свобода”, 20 IX 1931, nr 36.

³⁶ Там само, 28 VI 1931, nr 24.

³⁷ AAN, MSZ, sygn. 2347, Komunikat Informacyjny Wydziału Narodowościowego MSW z 19 VI 1931, № 29. A. Chojnowski, Konsepcje polityki narodowościowej ..., с. 177.

³⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie. Akta Stanisława Łosia. sygn. V-1, Kwestia ukraińska przed 1939 r. List Ostapa Łuckiego z 4 I 1932.

³⁹ Там само.

⁴⁰ R. Potocki, Polityka państwa polskiego wobec..., с. 123-126. Л. Зашкільняк, Генеза і наслідки..., с. 448.

⁴¹ „Свобода”, 7 VI 1931, № 21.

⁴² AAN, MSW, sygn. 1039, Komunikat Informacyjny z 30 IX 1931, № 56 і з 9 X 1931, № 58. Дмитро Левицький хотів бути головою УНДО до Національного з'їзду.

⁴³ „Свобода”, 6 IX 1931, № 34. Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji w Warszawie, Oddział II Sztabu Głównego, Ekspozytura 5, Lwów, sygn. 273, Zabójstwo ś.p. Tadeusza Hołówki. Poszukiwanie inicjatorów i sprawców zbrodni truskawickiej na podstawie wiadomości prasowych, 15 kwietnia 1932 roku.

УДК: 94(438)“1944”:323.26

**© Лариса Шваб
(м. Луцьк)**

ЕХО ВАРШАВСЬКОГО ПОВСТАННЯ. ЛЮДИ І ДОЛІ (1956 – 2000 роки)

Автор аналізує трансформацію уявлення польського суспільства на причини і результат Варшавського повстання; говорить про долі людей: керівників повстання, що загинули у в'язницях служби безпеки, солдатів Армії Крайової, політичні уподобання яких визначили їх місце у новій системі, і судді, котрим влада гарантувала успішне облаштування власного життя; надає вагомого значення оприлюдненню фактів про німецьку і радянську політику стосовно Польщі у роки Другої світової війни

Ключові слова: Друга світова війна, Варшавське повстання, «аківець».

Історіографія проблеми. Тема Варшавського повстання набула авторитетного звучання в польській історіографії у 90-х роках ХХ століття. На початку повстання оприявнилося в людях і їх долях. Спогади учасників подій сформували правдивий образ повстання. Наукові праці виявили тонкі деталі німецької і радянської політики наприкінці війни. Перші з них вийшли друком вже у 80-х роках [5, с. 11]. Хоча у 80-х роках легше оговорювалися факти німецької політики у 1944 році, а ніж російської «участі» у повстанні. Політичні зміни у 90-х роках популяризували тему повстання. Історіографічний матеріал розширив тематику [7, 8, 9]. Польська історіографія двохтисячних років диспонувала великою чисельністю документів [3, 12, 14, 15], тому її результат – широкопанорамні, аналітичні праці про результати завершення Другої світової війни [2, 16]. Подією у науковому світі став вихід у 2003 році книжки Нормана Дейвіса «Повстання 44» [6]. Переклад на польську мову у 2004 році

здійснила Ельжбета Табаковська.

Метою дослідження є виявлення закономірностей історичної тягlosti через долі людей, котрим довелося втілити у життя політичні рішення своїх лідерів.

Предметом дослідження є долі польських громадян, учасників Варшавського повстання.

Наукова новизна доведена змістом дослідження.

Практичне застосування результатів дослідження. Стаття матиме застосування у навчальному процесі вузів, а також розрахована на широке наукове коло, зацікавлене в тематиці.

Дня 1 серпня 1944

Прем'єр – Головнокомандувачу

Ми спільно встановили термін початку боротьби за опанування столицею на день 1 серпня, год. 17.00. Боротьба розпочалася [1, с. 31].

Східноєвропейська історія ХХ століття має чіткі хронологічні межі – до і після 1956 року. Таємний реферат Хрущова пробудив надії на послаблення режиму: в Угорщині вибухнула революція, розчавлена радянськими танками, з набутим досвідом розрізнення радянських диктатур. Польща уникла найтрагічнішого угорського досвіду: керівництво партії в найкоротший строк обрало товариша «Веслава» – «переконаного комуніста і марксиста», як про нього говорив Сталін в роки війни – першим секретарем партії; мобілізувало військо на випадок радянської інтервенції; а Хрущов у варіанті з Польщею позадував. Владислав Гомулка повернувся на політичний Олімп на хвилі народного піднесення і в той момент не мало значення, що він не був ані лібералом, ані демократом. На «польській дорозі

до соціалізму» більше не було сталінського жахиття, а комунізм надихнувся новими життєвими силами.

22 липня 1952 року Сейм ухвалив нову Конституцію Польської Народної Республіки. В умовах диктатури однієї партії, Конституція не мала практичного значення, але громадськості нагадали, що пріоритетами їх життя є «ведуча роль» Польської Об'єднаної Робітничої Партії (ПОРП) і подальша неухильна співпраця з Радянським Союзом. Хай як там було, але коли Леонід Брежнєв, у лютому 1976 року наполягав на додатковому конституційному загарантуванні цих засад, поляки делікатно ухилилися.

До 1956 року видавалося, що режим володіє сильним ідеологічним, суспільним, економічним потенціалом. Але перспектива часу виявила, що комуністична влада втрачала контроль над суспільством. Моральний авторитет примаса Стефана Вишенського чи краківського арциєпископа Кароля Войтила (від 1978 року – папа Римський) перевищили амбіції будь-кого із політиків.

Перші ознаки відлиги в Польщі проявилися за кілька років до листопадової кризи 1956 року, властиво відразу після смерті Сталіна. У 1953 – 1954 роках уряд зупинив примусову колективізацію, рятуючи селян від граничного зубожіння. В 1954 році припинило діяльність Міністерство Громадської Безпеки – витвір московського режиму, його заступив Комітет у справах Громадської Безпеки, якому підпорядкувалися реорганізовані служби безпеки. Таємно, у 1954 році, з ув'язнення вийшов Владислав Гомулка і ще до від'їзду Болеслава Берута в Москву, почав впливати на політику партії. Очевидно його стараннями було звільнено всіх політичних в'язнів, з'явилися повідомлення про їх реабілітацію і надання повноцінних громадських прав. В дійсності реабілітованим видавали папірець, інформуючи про припинення дії вироку суду, зовсім рідко, в окремих випадках, виплачували компенсацію. Суддів і обвинувачувальників, що виносили фальшиві вироки, без судового процесу, адміністративним рішенням звільняли з роботи.

У «складніших» випадках реабілітаційні процеси тривали роками. Все про останні роки життя генерала «Ніла» – Емілія Фільдорфа, можна відстежити за слідчими матеріалами під назвою «Акт справи №417/50 проти Фільдорфа Августа Емілія с. Анджея [...] Акт на 12 сторінках» [6, с. 765]. Арешт, слухання, таємний процес, вирок, апеляція і страта – так закінчувався життєвий шлях героїв Варшавського повстання. 21 листопада підполковник Хелена Воліньська з Головної Військової Прокуратури підписала документ, на підставі якого Фільдорфові продовжили ув'язнення на невизначений термін. Більшість з двадцяти слухань у справі генерала Фільдорфа відбулися у в'язниці на Мокотові між груднем 1950 року – липнем 1951. Таємний процес над генералом відбувся 16 квітня 1952 року у Воєводському Суді міста Варшави і тривав 8 годин. Ув'язнений відхилив усі звинувачення суду. Апеляційний процес тривав від травня 1952 до лютого 1953 року. Суд за підписом судді Марії

Гуровської, присяжних Міхала Шиманського і Болеслава Маліновського постановив: «[...] Шеф Кедиву Головної Комендатури Армії Крайової на помилування не заслуговує» [6, с. 765]. На той момент Фільдорф був важко хворий, рішення суду вислухав, лежачи на ношах. Суд відхилив прохання дружини і доньок зважити на хворобу генерала. 24 лютого 1953 року Емілія Фільдорфа повісили на подвір'ї в'язниці на Мокотові. В 1960 році за рішенням Воєводського суду міста Варшави, вдові генерала виплатили 50 400 злотих, як компенсацію за «невідповідне ставлення» до чоловіка. Гроші призначалися для будівництва надгробку на могилі генерала на військовому цвинтарі у Повозках. Цензура відредагувала надпис до трьох слів: Еміль Фільдорф «Ніл».

Покарання оминуло усіх причетних до справи «Ніла». На посаді залишилася суддя Марія Гуровська. Військового прокуратора Хелену Воліньську-Брус, котра сфабрикувала справу генерала, у 1954 році перевели у резерв. Пізніше вона викладала на правничому факультеті Варшавського університету. В 1968 році емігрувала у Великобританію і отримала британське громадянство [17, с. 181–184].

Історія Емілія Фільдорфа продовжилася у 80-х роках. У 1989 році система погодилася переглянути судові вироки, винесені на межі п'ятдесятих – шістдесятих років. Генеральний прокурор Польської Народної Республіки 7 березня 1989 року змінив формулу оскарження «Нілові», винесену 1958 року – «Август Еміль Фільдорф не здійснював інкримінованого йому злочину». А 1 вересня 1989 року на вулиці Пьотрковській в Лодзі (місце арешту «Ніла») було вивішено пам'ятну дошку; 11 листопада, за розпорядженням президента Кракова, пам'ятна дошка з'явилася на будинку по вулиці Любеч, де народився Фільдорф.

До 1956 року майже всі колишні солдати Армії Крайової вийшли з ув'язнення. Клеймо «аківця» вони носили продовж усього життя, тому, щоб інкорпоруватися у суспільство, багато хто приховував і перекручував свої біографії. І все ж, це було свобода – ніхто більше не переслідував і не загрожував їхньому життю, вони змогли отримати роботу і налагодити, в міру можливого, нормальний життєвий цикл – вперше, після двадцяти років страху і переслідувань.

Лише поверхневий погляд на явище, створить враження про велику чисельність колишніх повстанців, долучених до комуністичного істеблішменту. Насправді успіху осягали найбільш сміливі й агресивні (страх і шантаж держави (до 1956 року) – найважливіші фактори стримання легалізації життя для більшості підпільників). Серед них колишній боєць батальйону «Вігри» і амбітний повоєнний журналіст Казімеж Конколь. З комуністичною системою його поєднали атеїстичні переконання, аж так, що заслужив собі славу «пискуна соціалізму». Проте ніколи не зрікся свого аківського минулого, а в 1971 році видав книгу про історію свого батальйону. Був редактором кількох періодичних видань – «Дзенник Лодзькі» і «Право

і Жице», в сімдесятих роках виріс до керівника так званого Управління в справах релігії, в ранзі міністра. Відомство займалося відстеженням діяльності Костелу, а шеф – відстеженням, і в міру можливого, стриманням впливу примаса. В 1974 році Конколя засмутили слова краківського архиєпископа Кароля Войтила про те, що «католики не хочуть почуватися людьми другого сорту», на що посадовець відповів: «З посмішкою виконую обов'язки міністра і з такою ж посмішкою буду боротися з релігією і Костелом [...] Якщо не можемо знищити Костелу, то принаймні будемо пильнувати, щоб не шкодив» [10, с. 170–171]. А на сімдесятиріччя примаса колишній повстанець Казімеж Конколь надіслав колишньому повстанцю Стефану Вишенському розкішний букет квітів. Такий стандарт відносин довелося змінити, коли один з двох його підопічних, в листопаді 1978 року став папою. Звістка так приголомшила міністра, що він зателефонував у Москву (не до Риму) і почув: «імеєм папу». В квітні 1980 року Конколь пішов з посади шефа Управління у справах релігії [6, с. 766].

Власним шляхом вершин комуністичного істеблішменту дістався полковник Ян Мазуркевич «Радослав». Свого часу був заступником «Ніла» в Кедиві і найпотужнішим керівником Варшавського повстання; сім років провів в ув'язненні (1949–1956), не дочекавшись перегляду справи до 1956 року. Правдою служив режимові у справах ветеранів. Став активним учасником Союзу Борців за Свободу і Демократію, наближеною особою Мечислава Мочара, аж до призначення співкерівником Союзу. Союз створювався у 1964 році і мав уособлювати традиції партизанської боротьби проти німецького окупанта – один із способів привласнення комуністами історичної пам'яті визвольної боротьби польського народу, пов'язаного з Варшавським повстанням тощо. Невеликі привілеї, що гарантувала участь в організації, у 1965 – 1968 роках привели до неї понад 100 000, згодом – 220 000 осіб. Колишні підпільники Армії Крайової тепер підпорядковувалися колишнім бійцям Армії Людової і офіцерам Управління Безпеки. Мочар продовжував кричати про їх «реакційність», «антирадянщину», ворожість до Народної Польщі. Нічого спільного ні з свободою, ні з демократією, так, як її розуміли солдати Армії Крайової чи решта світу, Союз не мав [6, с. 766–767].

Про Армію Крайову і її командування на повний голос почали говорити лише у 70-х роках. Вона постала в образі неfortunної реліквії минувшини. У громадян розвивали почуття жалю за даремно потраченими зусиллями – лише сили реакції могли так вперто не бачити справжній шлях до щасливого соціалістичного майбуття польського народу. Проте, зі шпальт газет, журналів, а особливо підручників зник образ бандита і німецького колаборанта.

Нова політична ситуація після 1956 року розвела дороги колишніх повстанців і підпільників. Дехто змінив прізвище чи адресу і ціле життя приховував своє минуле. Іншим вдалося емігрувати. Були такі, що

дбали про кар'єру, родинний добробут і спокій. А ще інші вписали власну долю в контекст зреформованої дійсності.

Влада прихильно ставилася до тих, хто у 1944 році служив на боці Армії Людової. Наприклад, Зенон Клішка (1908 – 1989) переплив Віслу, дістався Любліна і продовж двадцяти п'яти років був найближчим соратником Владислава Гомулки. Кар'єра Клішка розпочалася в 40-х роках в якості керівника Персонального Відділу ЦК ППР; в 1948 році його кандидатура розглядалася на посаду віцеміністра, але на той час уже розпочався процес про «правонаціоналістичне відхилення» від лінії партії і Клішка разом з Владиславом Гомулкою до 1956 року зник з політичного Олімпу. Після листопадових рушень Гомулка ввів соратника до Центрального Комітету і Політичного Бюро партії. А в 1959 році комуніста і колишнього повстанця Зенона Клішка було нагороджено хрестом Грюнвальда за видатні заслуги в боротьбі проти німецького окупанта. Політична кар'єра Клішка тривала до 1970 року [4, с. 167–215].

Пристанище колишнім аківцям давали «союзні» партії. На їх маргінесі прилаштовувалися громадяни з білими плямами в біографії. Формальна роль «союзних» партій, яку їм визначала керівна партія, ніби формалізувала «злочини» і робила непомітним життя «ненадійних» громадян. Казімеж Мочарський, наприклад, вступив до Стронніцтва Демократичного і забезпечив відносну автономію власного життя. Багато колишніх аківців, що свого часу потрапили до «чорних» списків, служили у збройних силах Народної Польщі, виходили на пенсію з почуттям виконаного професійного обов'язку.

Але більшість, все-таки, шукала місць віддалених від пильного ока влади. Велику допомогу їм надавав Костел і розгалужена сітка різноманітних соціальних, культурних, наукових інстанцій. Наприклад, Владислав Бартошевський «Геофіл» (народився в 1922 році) від 1957 році працював у редакції католицького «Тижодніка Повсехнего» («Tygodnika Powszechnego»). В 1963 році Інститут Яд Васхем в Єрусалимі визнав його «Найсправедливішим серед Народів Світу» за вклад у діяльність «Жеготи» [6, с. 795]. Бартошевський був першим серед тисяч поляків, удостоєних такого звання. В 1972 році очолив Польський Пен Клуб, а від 1973 року викладав сучасну історію в Люблінському Католицькому Університеті. В університеті відновив дружбу із знайомим від 1944 року Єжи Ключовським «Пьотрусем» (1924 року народження), солдатом полку «Башта», сьогодні відомим професором медієвістики, ведучим знавцем історії Костелу.

Держава на той момент дійсно відмовилася від брутальної розправи над власними громадянами, але була схильна привласнювати, вироблені ними багатства, в тому числі приписувати собі історичні звитяги, які в справжньому сенсі чинилися людьми супротивного табору. Тому, такі як Владислав Бартошевський і йому подібні, не мали права представляти кращу

частину нації, а тим більше формувати образи героїв польської історії. Як доказ тому, Бартошевського було інтерв'ювано в грудні 1981 року.

Леон Лех Бейнар (Weynar) «Павел» (1909 – 1970) – письменник, вихідець з Литви, ветеран Армії Крайової, в роки війни належав до партизанського загону майора Зигмунта Шендзелажа «Лупачкі» (участі у Варшавському повстанні не брав). Під псевдонімом Павел Ясеніца випустив кілька історичних праць і став найпопулярнішим істориком в Польщі. Його життя пильно простежували силові структури. В березні 1968 році Гомулка «нагородив» його титулом «ворожого конспіратора». Життя під прицілом наводило письменника на сумні нотки: «Мій дім не є моєю фортецею, широко кажучи, я не паную навіть над шухлядками у своєму письмовому столі», – сказав він незадовго до смерті. Історія Павела Ясеніци в дев'яностих роках мала несподіване продовження. Хтось в Управлінні Безпеки віднайшов його папку. У ній, на десятках аркушах – доноси на письменника. Серед інших доноси жінки, кухарки, згодом дружини письменника. Найбільше вражав той факт, що пані Ясенічова була ветераном Армії Крайової і учасницею Варшавського повстання, саме тому, напевно, Ясеніца довіряв їй [13, с. 3].

Справжнє ім'я агента пані «Еви» (так її знали в Управлінні Безпеки) Софія Нена О'Бретені. Короткий час жила подружнім життям з якимось ірландцем, ніби брала участь у Варшавському повстанні. Літературні претензії привели її після війни у варшавські кав'ярні. В густому від диму цигарок повітрі вона розпізнавала усіх зірок літературного світу. У III Відділі Міністерства Внутрішніх Справ по достоїнству оцінили талант О'Бретені. Пані «Ева» своїми здібностями і заробітною платою в міністерстві за короткий час роботи перевершила капітана, якому підпорядковувалася. Її перший рапорт на Ясеніцу надійшов 1966 року. Від 1968 року вони проживали разом. Втомлений Ясеніца попросив пані Софію прихистити його у себе і оберігати від пильного ока спецслужб. Дозвіл на реєстрацію шлюбу пані «Ева» отримала у 1969 році. Її останній лист був написаний в день смерті чоловіка, в туалеті, за старою звичкою [13, с. 3].

Не тяжко собі уяснити, яким сильним був контроль над приватним життям поляків – навіть у момент відлиги – державна цензура контролювала кожне слово, навіть некрологи, як і повідомлення про хрестини, запрошення на шлюб, корпоративні вечірки. Між тим, коли помирав колишній повстанець, рідко знаходилися потрібні і дозволені слова. Померлого могли назвати «солдатом», «учасником руху опору» або – з певною мірою ризику – «патріотом з 1944 року». У шістдесятих – сімдесятих роках слово «аківець» зустрічалося дуже рідко, а слово «повстання» взагалі випало із офіційного словникового запасу.

Найважчі сталінські випробування минули Александра Гейштора «Бородвіча». Під час Варшавського повстання він був керівником Відділу

Інформації і Пропаганди Головної Комендатури Армії Крайової. Разом з професором Станіславом Лорентцем таємно рятував вцілілі після німецьких бомбардувань речі Королівського замку у Варшаві. Після війни розпочав широку кампанію по його відбудові. Як відомий медієвіст, член Академії Наук, мав широкі міжнародні контакти. Александру Гейштору вдалося уникнути не тільки репресій, але й обов'язкового вступу в партію.

Взагалі колишні повстанці – інженери, лікарі, науковці, музиканти менше наражалися на немилість влади з її практичних міркувань. В перші повоєнні роки, як «ворогам народу», їм забороняли працювати в професії і багато з них виконували фізичну працю, натомість після 1956 року багато повернулося у професію. Наприклад, композитор Вітольд Лютославський (1913 – 1994), який у 1944 році був членом підпілля, до 1956 року не міг публікувати і виконувати свою атональну музику, побудовану на техніці порушення контрапункту, яка без сумніву у другій половині ХХ століття принесла б йому визнання. Його I Симфонія (1947) прозвучала лише один раз у 1948 році, пізніше була заборонена. На початку 50-х років Лютославський почав працювати з менш провокаційним фольклорним матеріалом; після 1956 року повернувся до експериментального мистецтва. Його «Жалобна музика» (1958) поєднала кілька технік. Від 1961 року, застосувавши техніку «контрольованого алеаторизму» – використання широкого спектру різномірних звучань, – він впевнено посів місце серед найбільших музикальних талантів Європи. Його успіх випередив славу самого Анджея Пануфніка (1914–1991), з яким перед війною грав у варшавських ресторанах, але, якому у 1954 році вдалося емігрувати у Великобританію [6, с. 798].

На еміграції багато колишніх повстанців успішно облаштували своє особисте життя. Ось кілька прикладів тому: Венцеслав Вагнер – відомий адвокат, професор права трьох американських університетів. Докторську дисертацію з міжнародного права захистив у Паризькому університеті. У 1944 році служив у спеціальному батальйоні «Гарнась». Його сестра «Ханка» служила старшою медсестрою в батальйоні «Густав», інша – «Моніка» – працювала в секції комірки «N» пропаганди Армії Крайової. Збігнев Мрозов «Ед» втратив під час повстання ногу; між тим зробив успішну кар'єру і став директором великої будівельної фірми у Каліфорнії. 31 липня 1944 року сидів на дахові будинку на Празі і занотовував рух німецької танкової дивізії «Герман Гюрінг», був поранений у ногу і так, обмотавши її рештки у целофанову торбу, втік каналізаційними люками. Войцех Ростафінський «Масловський» потрапив до Сполучених Штатів Америки лише у 1953 році, згодом зайняв місце серед найвищого керівництва NASA; на пенсію вийшов відомим авіаконструктором. У 1944 році належав до дружини «Ригел» в Шарих Шерегах [6, с. 799].

Переважна більшість польських емігрантів вперше відвідали Батьківщину у 80-х роках; оскаржували східних «приятелів» у зраді повстанців, боялися розправи комуністичного режиму, сподівалися на розв'язання війни Заходу з Росією і визволення Польщі.

Під кінець 70-х років комуністичний режим занурився у глибоку кризу. Його економічна стратегія потерпіла поразку. Польщею прокотилася серія робітничих страйків, все більше звучало незадоволення політикою партії і уряду. Всі погоджувалися з тим, що приїзд папи Івана Павла II на батьківщину в червні 1979 року, подіяв як каталізатор змін; очевидно, що Папа був хрещеним батьком «Солідарності».

1980-ті роки зняли завісу з «таємниць» Варшавського повстання. Свідчення Марка Едельмана, колишнього члена Бунду пролило світло на стосунки євреїв і поляків у роки війни; багато вартували нецензуровані свідчення колишніх сталіністів, на зразок Якуба Бермана; відкривалася автентична картина переходу влади до комуністів і їх оскаженіла помста усім іншим полякам. Якуб Берман, зрештою, ніколи не жалкував за скоєне, вважав Варшавське повстання авантюрою, котра повела польський народ хибними шляхами.

Через день, після оголошення в Польщі військового стану, в грудні 1981 року, в Оксфорді вийшла друком двохтомна історія Польщі «Боже ігрище» – «правдива книга про Польщу», яку у самій Польщі заборонили видавати і розповсюджувати. Тому вихід першого тому книги у 1989 році ознаменував глибокі суспільні зміни, що опанували Польщею.

В 90-х роках рушив великий потік різноманітних видань про Варшавське повстання – переважно спогади. Згодом в наукових колах порушили табу заборонених у ПНР тем. Наприклад, аналіз архівних документів, пролив світло на політику німців у 1944 році, а також політику радянців, хоч у цій царині більше лишалося невідомим. Найважливіше, що оприлюднені факти згодом об'єднали суспільство загальним поглядом на події кінця війни і польську перспективу.

Джерела та література:

1. Armia Krajowa w dokumentach: T.4: 1939–1945.– Szczecin: Errata, 1989. – 470 s.; 2. Atlas polskiego podziemia niepodległościowego (1944–1956). – Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2007. – 574 s.; 3. Bielecki R. Długa 7 w Powstaniu Warszawskim / R. Bielecki. – Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państw., 1994. – 120 s.;

4. Centrum władzy w Polsce 1948 – 1970 / Pod. red. Andrzeja Paczkowskiego. – Warszawa: ISP PAN, 2003. – 306 s.; 5. Ciechanowski J. Powstanie Warszawskie: zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego / J. Ciechanowski. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. – 533 s.; 6. Dajvies N. Powstanie' 44 / Przekład: Elżbieta Tabarkowska / N. Dajvies. – Kraków: Wydawnictwo Znak, 2008. – 960 s.; 7. Garliński J. Polska w Drugiej Wojnie Światowej / J. Garliński. – Warszawa: Ofic. Wydawnictwo Volumen, 1994. – 338 s.; 8. Godzawa-Golebiowski J. Obszar Warszawski Armii Krajowej: Studium Wojskowe / J. Godzawa-Golebiowski. – Lublin: KUL, 1992. – 621 s.; 9. Grabski W. Prasa Powstania Warszawskiego 1944 / W. Grabski. – Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1994. – 97 s.; 10. Kąkol K. Spór o Powstanie Warszawskie. Gorzka lekcja czy przepustka do historii / K. Kąkol. – Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1985. – 175 s.; 11. Kirchmayer J. Powstanie Warszawskie. 1944 / J. Kirchmayer. – Warszawa: Księga i Wiedza, 1989. – 576 s.; 12. Ludność cywilna w Powstaniu Warszawskim. – T. 1., Cz.1.: Pamiętniki. Relacje. Zeznania – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. – 554 s.; 13. Morawski J. Pisarz pod nadzorem. Teczka Pawła Jasienicy / J. Morawski // Rzeczpospolita. – 2002. – nr.34; 14. NKWD: polskie podziemie 1944. Z tek specjalnych Józefa Stalina / Albina F. Noskowa. – Kraków: Uniwersitas, 1998. – 479 s.; 15. Z archiwów sowieckich. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych. – T.4: Stalin a Powstanie Warszawskie / T. Stszembosz, 1994. – 204 s.; 16. Strzembosz T. Rzeczpospolita Podziemna: Społeczeństwo polskie a państwo podziemne 1939 – 1945 / T. Strzembosz. – Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka, 2000. – 408 s.; 17. Szwagrzyk K. Zbrodnia w majestacie prawa 1944–1955 / K. Szwagrzyk. – Warszawa: ABC Future, 2000. – 389 s.

Larysa Shvab

Echo of Warsaw Uprising People and Destinies (1956 – 2000)

The author examines the idea of transformation of Polish society on the causes and effects of the Warsaw Uprising, talks about the fate of people: leaders of the rebellion, who died in prison security, Army soldiers, political opinion which determined their place in the new system, and judges whom the government guaranteed successful resettlement of his life; attaches great importance disclosure of facts about the German and Soviet policy toward Poland in World War II

Key words: World War II, Warsaw Uprising, «akivec».